

Filip Šimunjak

diplomski studij povijesti, istraživački smjer: Ranonovovjekovna povijest
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Koncept junaštva na Vojnoj krajini – primjer *Razgovora ugodnog naroda slovinskoga*

Sažetak:

Promatrajući zbirku pjesama *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* fra Andrije Kačića Miošića kao primjer zbirke *napisanih usmenih pjesama* (koncept američkoga teoretičara usmene književnosti Johna Milesa Foleyja) rad pruža prilog proučavanju poimanja junaštva u kršćanskome svijetu *pograničnih utvrda* (njem. *Welt der Granzfestungen*), tj. na graničnome prostoru kršćanskih sila (Habsburške Monarhije i Mletačke Republike) i Osmanskoga Carstva u ranome novom vijeku. Polazeći od hipoteze da povijesni likovi u epskim narodnim pjesmama vrše egzemplarnu funkciju, pomoću heurističkoga modela *humanitas heroica* Andreasa Angyala nastoji se pružiti uvid u složenu koncepciju junaštva koja postoji u sustavu vrijednosti na granici.

Ključne riječi:

junaštvo, Andrija Kačić Miošić, Vojna krajina, *humanitas heroica*, rani novi vijek

Koegzistencija muslimana i kršćana uzduž granice (tj. referiramo li se na vremena prije Karlovačkoga mira, bolje je govoriti o „graničnome prostoru“¹) Osmanskoga Carstva s Mletačkom Republikom i Habsburškom Monarhijom ostavila je dugoročne utjecaje na hrvatski (ali i širi) prostor.² Višestoljetna koegzistencija rezultirala je razvojem posebnoga pograničnog sustava vrijednosti i kulture koji je bio karakterističan za ondašnja pogranična društva.³ Poneki elementi, tj. prakse, pograničnoga sustava vrijednosti kao što su „pobratimstvo“ ili „vira krajiška“ uočeni su te donekle problematizirani u historiografiji.⁴

¹ Usp. Damir Stanić, „Ambivalentna lojalnost na Hrvatskoj krajini u 16. stoljeću,“ u *Franz Vaniček i vojnokrajiška historiografija*, ur. Robert Skenderović i Stanko Andrić (Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2017), 121–127; Drago Roksanđić, *Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti, 1500-1800* (Zagreb: Barbat, 2003), 25–50; Zrinka Blažević, „Istraživanje vojnokrajiške povijesti iz perspektive ‘studija granica’: mogućnosti i ograničenja,“ u *Franz Vaniček i vojnokrajiška historiografija*, ur. Robert Skenderović i Stanko Andrić (Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2017), 59–73; Mirela Slukan-Altić, *Povijesna kartografija: kartografski izvori u povijesnim znanostima* (Sabor: Meridijani, 2003), 213–221.

² O tome koliko je taj utjecaj aktualan sve do danas (ili barem do veoma bliskih vremena) svjedoči i studija *Prevarena povijest*, u kojoj autor u djelovanju političkih ličnosti 1990-ih godina uočava obrasce ponašanja karakteristične za ranonovovjekovna pogranična društva (usp. Ivo Žanić, *Prevarena povijest: guslarska estrada, kult hajduka i rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1990-1995. godine*, 2. izd. (Zagreb: Durieux, 1998)); Jedan od najznačajnijih „ostataka“ toga višestoljetnog suživota jest izražen antagonizam prema „orijentalnome“, neprijatelju koji dolazi s Istoka, što se najviše vidi u dugovječnosti ideje *Antemurale Christianitatis* (usp. Nikolina Rajković, „Povlačenje granica Istoka i Zapada: antemurale christianitatis i konceptualizacija hrvatskog nacionalnog i simboličnog identiteta,“ *Diskrepancija* 11/16-17 (2012): 51–65).

³ Trajan Stojanović smatra kako je „društvo grupa zajednica sa zajedničkom mrežom međuzavisnih sistema za upravljanje društvenim tenzijama i društvenom solidarnošću. Svako društvo na poseban način organizuje odnose među pojedincima i grupama, tako da su članovi društva u čestoj ili redovnoj, mada obično posrednoj, međusobnoj komunikaciji na svim, ili gotovo svim, nivoima života“ (Trajan Stojanović, *Balkanska civilizacija*, prevela Ivana Đorđević (Beograd: Centar za geopolitiku, 1995), 99). Prihvaćajući takvo tumačenje i imajući na umu fenomene uočene na Vojnoj krajini kao što su „pobratimstvo“ ili „vira krajiška“, možemo zaključiti kako društvo s obiju strana osmansko-kršćanske granice dijeli mnoge točke koje ga razlikuju od matičnih (središtu bližih) društava njihovih carstava.

⁴ Iako ovi fenomeni nisu nepoznati, o njima se relativno malo pisalo u historiografiji. Za praksu „vire krajiške“ i otkupa usp. Tadija Smičiklas, *Poviest hrvatska*, sv. 2, *Od godine 1526 – 1848* (Zagreb: Matica hrvatska, 1879), 94–95; Nataša Štefanec, „Negotiating with the ‘Archenemy’: The Ethics of the Croatian and Slavonian Nobility at the Christian-Ottoman Border,“ u *Türkenkriege und Adelskultur in Ostmitteleuropa vom 16.-18. Jahrhundert (Studia Jagellonica Lipsiensia, Band 14, GWZO, Universität Leipzig)*, ur. Robert Born i Sabine Jagodzinski (Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, 2014), 87–104; Nataša Štefanec, *Heretik Njegova Veličanstva: Povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovu rodu* (Zagreb: Barbat, 2001), 52–59.; Nataša Štefanec, *Država ili ne: ustroj Vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici* (Zagreb: Srednja Europa, 2011), 210–211; Géza Pálffy, „Ransom

Nas u ovome radu ponajprije zanima ideja junaštva s kršćanske strane „grance“ – koje se vrline ističu kao važne, kao ideali kojima se treba težiti? Kakvu ulogu u njima ima neprijatelj, tretira li se muslimanske junake kao jednako vrijedne ili ne? Najjednostavnije rečeno, oslanjajući se na koncept *humanitas heroica* A. Anglaya, želimo ispitati može li se u krajiškome društvu razabrati vrlina „čovječnosti“ u tretiranju neprijatelja koja supostoji s „junaštvom“ ili je riječ o „klasičnijemu“ konceptu junaštva u kojemu je ideal zaštitnika vjere ili Kristova borca (*athleta Christi*) puno izraženiji od „humanoga“ junaka.⁵

Metodologija i pristup

Prije svega potrebno je opisati korpus izvora na kojemu će se provesti ovo istraživanje. Naime, kao što je poznato, izuzmu li se pisani ostatci istaknutih krajiških zapovjednika, gotovo da nema pisanih dokaza o stavovima „običnih ljudi“ na Krajini.⁶ Ipak, zahvaljujući šaćici autora koji su se krajem 17. i tijekom 18. stoljeća zainteresirali za „obične ljude“ i njihove običaje sačuvano je nekoliko zbirki narodne (usmene) epike. Priklanjajući se mišljenju kako su *sredstva masovne komunikacije* [usmena predaja u slučaju ranoga novog vijeka, op. a.] *nenadomjestiv izvor za analizu metoda oblikovanja javnog mnijenja*⁷, upravo nam usmena epika može poslužiti kao prvorazredni materijal pri analizi ideala koji su se pomoću medija narodne pjesme aktivno održavali kao društveno uzorni na Vojnoj krajini.

Kako bismo mogli rekonstruirati određene vrijednosti usmene epike, potrebno ju je sagledati iz pozicije onoga što je ona izvorno i odražavala, odnosno pojedine povijesne ličnosti i njihove postupke u narodnim pjesmama

Slavery Along The Ottoman– Hungarian Frontier In The Sixteenth And Seventeenth Centuries,” u *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth - Early Eighteenth Centuries)*, ur. Pál Fodor, Geza David (Leiden, Boston: Brill, 2007), 35–83; Drago Roksandić, „Stojan Janković in the Morean War or of Uskoks, Slaves and Subjects,” u *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*, ur. Drago Roksandić i Nataša Štefanec (Budimpešta: CEU History Department, 2000), 239–240. Za praksu pobratimstva vidi prije svega referentni članak Wendy Bracewell (Wendy Bracewell, „Frontier Blood-brotherhood and the Triplex Confinium,” u *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*, ur. Drago Roksandić i Nataša Štefanec (Budimpešta: CEU History Department, 2000), 29–45) te kratki zapis Edmunda Schneeweisa (Edmund Schneeweis, *Vjerovanja i običaji Srba i Hrvata*, prev. Dubravka Hrastovec (Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga, 2005), 241–243).

⁵ Usp. Zrinka Blažević, Daniel Premerl, „Christianae Reipublicae Propugnator: reformnokatolička mitopoetika bana Tome Erdödyja (1558.–1624.)” u *Tridentska baština: katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama: zbornik radova sa znanstvenog skupa*, ur. Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje (Zagreb: Matica hrvatska, Katolički bogoslovni fakultet, Filozofski fakultet Družbe Isusove, 2016), 393–408. kao primjer formiranja jedne takve slike kršćanskoga junaka.

⁶ Iznimka su povremena sačuvana pisma, usp. Muhamed Nezirović, ur., *Krajišnička pisma* (Sarajevo: BZK Preporod, 2004) te Šime Urlić, „Brat zamijenio brata u turskom sužanjstvu g. 1654–5,” *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* 15 (1913), 229–234 za jedan „domaći“ slučaj iz Zadra krajem 17. stoljeća.

⁷ Žanić, *Prevarena povijest*, 10.

promatrati kao *exemplum*. Naime, nastavljajući se na antičku tradiciju, koja seže do Tukidida, važan dio naracije o povijesnim događajima bio je prezentirati primjer određenoga društveno prihvatljivog (odnosno i neprihvatljivog) ponašanja. Za mnoge povijesne epizode koje služe kao *exemplum* nije ni važno jesu li se uopće dogodile, već se njihovim spominjanjem u kontekstu šire karakterizacije neke osobe prezentira pozitivan ili negativan sud o pojedinim njihovim karakteristikama. Tako, primjerice, ako se još na trenutak zadržimo u antici, sama povijesna utemeljenost tvrdnje Kasija Diona o smrti Marka Licija Krasa gušenjem tekućim zlatom koje su mu Parti nakon zarobljavanja izlili niz grlo postaje manje važna. Ono što je u ovoj epizodi važno jest to da autor u kontekstu šire karakterizacije Krasa kao pohlepna čovjeka koji bogatstvo stavlja na prvo mjesto čitatelju daje negativan sud o takvu ponašanju (doslovno se ugušio u zlatu!) te uspostavlja *exemplum* nepoželjnoga društvenog ponašanja i vrijednosti.⁸ Isto je s narodnom epikom⁹, samo što se autor ovoga puta može izjednačiti s čitateljem odnosno slušateljem, tj. samo društvo koje prenosi određeni sustav vrijednosti na pojedinca iz generacije u generaciju. Možemo zaključiti kako u narodnoj epici vidimo *performativni mehanizam 'imitatio', odnosno 'aemulatio', zadaća kojih je bila osigurati adekvatnu interiorizaciju i učinkovitu reaktualizaciju poželjnih etičkih modela*.¹⁰ U svjetlu toga naši heroji u istoj maniri kao i antički Kras postaju više od pojedinca; oni postaju prenositelji i manifestatori društveno prihvatljiva ponašanja, tj. njihovo *herojstvo se konstituirala u složenom međudjelovanju društvenih i personalnih figuracija kao medijski i komunikacijski konstituirana projekcija individualnih i kolektivnih očekivanja, vrijednosti i obrazaca ponašanja*.¹¹

Odabrane narodne pjesme koje govore o vrlinama junaka pokušat ćemo analizirati uz pomoć heurističkoga modela *humanitas heroica*, tj. „čovječnosti“ (crnogorski „čojstva“) i „junaštva“.¹² *Humanitas heroica* kao jednu od odlika *Welt der Granzfestungen*, tj. *svijeta pograničnih utvrda*, konceptualizira slavist Andreas Angyal.¹³ Sam koncept najjednostavnije je objasniti razlamanjem sintagme

⁸ Kasije Dion, *Rimska povijest*, 40, 27.

⁹ Sandra Prlenda, govoreći o fra Andriji Kačiću Miošiću, konstatira kako se *Kačić oslanja na stoljetnu tradiciju usmenog prenošenja obavijesti iz prošlosti koje u nepismenim društvima imaju istu funkciju kao historiografski tekstovi u društvima s razvijenom pismenošću* (Sandra Prlenda, „Historiografski diskurs i legitimacijske strategije u Kačićevu Razgovoru ugodnom naroda slovinskoga,“ u *Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba*, ur. Dunja Fališevac (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2007), 281).

¹⁰ Zrinka Blažević, „Idea magnanimitatis Illyricae et Pannonicae: (de)konstrukcija autopredodžbi i heteropredodžbi u diskursu baroknog heroizma,“ *Umjetnost riječi* 51/3-4 (2007): 253.

¹¹ Blažević, Premerl, „Christianae Reipublicae,“ 39.

¹² Riječ je o konceptu koji uvodi Gerhard Gesemann (usp. Gerhard Gesemann, *Heroische Lebensform: zur Literatur und Wesenskunde der balkanischen Patriarchalität* (Berlin: Wiking Verlag, 1943), poglavlje „Humanitas Heroica oder die Überwindung,“ 206–226), a kojim se koristi A. Angyal kao modelom analize pograničnih društava (usp. Andreas Angyal, *Die Slawische Barockwelt* (Leipzig: VEB E.A. Seeman Buch- und Kunstverlag, 1961), posebno poglavlje „Volkstümlicher Barock Heroismus,“ 228–264).

¹³ Angyal, *Die Slawische Barockwelt*, 228–264.

na dva dijela. S jedne strane *heroica*, tj. junaštvo, predstavlja klasičnu vrlinu istaknute ličnosti koja ratuje protiv neprijatelja, a najbolje ju je shvatiti kao stav obrane sebe od drugih, tj. „braniti sebe od drugih“. S druge strane, *humanitas*, tj. čovječnost, predstavlja stav obrane drugih od sebe („braniti druge od sebe“), tj. iskazivanja milosti prema neprijatelju i uvažavanja njegove ljudskosti.¹⁴ *Humanitas heroica* označava karakter heroja koji svoje junaštvo ostvaruje tek iskazujući svoju ljudsku narav. Kako bi se postalo herojem, potrebno je prije svega biti čovjekom, tj. heroj mora samome sebi postaviti ograničenja,¹⁵ a obje sastavnice moraju biti uravnotežene. Ipak, *humanitas heroica* treba shvatiti tek kao heuristički model koji nam pomaže lakše uočiti određene obrasce ponašanja u krajiškome društvu te je, kao i u slučaju svakoga koncepta, njegovo definiranje podložno promjenama ovisno o pojedinim promatranim slučajevima.

Na kraju uvodnoga dijela treba istaknuti i određene kritike koje se mogu uputiti samomu interpretativnom postupku. S jedne strane, one se odražavaju u spomenutom relativiziranju samoga koncepta *humanitas heroica*. Cilj rada stoga nije odgovoriti na to može li se krajiško društvo reprezentirano u djelima narodne epike opisati u kategorijama vrлина koje podrazumijeva *humanitas heroica*. Taj nam koncept služi tek kao osnova za propitivanje postojanja određenih elemenata koji nadilaze „klasično“ junaštvo sublimirano u konceptu *athleta Christi*. Dakle, postavlja se pitanje možemo li uočiti određene elemente „humanizacije“ kršćanskih junaka te mogu li se u reprezentacijama djelovanja krajiških junaka uočiti znakovi iskazivanja milosti prema vjerskomu neprijatelju ili predaja odražava isključivo dehumaniziranu sliku Turaka (Osmanlija).¹⁶ S druge strane, kritičnost prema spomenutom heurističkom modelu potaknuta je i čitanjem radova povjesničarki Elizabeth A. R. Brown i Susan Reynolds, koje

¹⁴ Takvo slikovito i jednostavno objašnjenje koncepta ponudio je Marko Miljanov Popović, konstatirajući kako je „junaštvo braniti sebe od drugih, a čojstvo je braniti druge od sebe“ (Marijan Mašo Miljić, „Albanci u Primjerima čojstva i junaštva Marka Miljanova,“ *Matica* 82 (2020): 177); Gesemann, *Heroische Lebensform*, 208, 210–211; Mirko Kus-Nikolajev, „Über die soziologischen Grundlagen der montenegrinischen *humanitas heroica*,“ *Zeitschrift für Ethnologie* 85/ 1 (1960): 40–43.

¹⁵ Branko Banović, *The Montenegrin Warrior Tradition* (Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2015), 160; Yury G. Arbatsky, „Traits of *Humanitas heroica* in the extreme North of the USSR,“ *Slavic and East-European Studies* 7/1-2 (1962): 93–97; vidi također i: Marko Miljanov Popović, *Primjeri čojstva i junaštva* (Beograd, 1901), dostupno mrežno na: https://www.montenegrina.net/pages/pages1/knjizevnost/primjeri_cojstva_i_junastva.htm.

¹⁶ Ovdje se priklanjamo mišljenju koje Anthony D. Smith iznosi u svojem radu „National Identities: Modern and Medieval?“, u kojemu se bavi nacijama (usp. Anthony D. Smith, „National Identities: Modern and Medieval?“ u *Concepts of National Identity in the Middle Ages*, ur. Simon Forde, Lesley Johnson, Alan V. Murray (Leeds: Leeds Studies in English, University of Leeds, 1995), 21–46). Naime, Smith definira „idealni tip“ nacije, koji mu onda služi kao komparativni model za sagledavanje antičkih, srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih država, kako bi pokušao odgovoriti na pitanje postoje li nacije u predmodernu vrijeme. Isti princip primjenjiv je i na koncept *humanitas heroica* – najbolje ga je promatrati kao idealni tip vrлина humanoga junaka koji nije svrha sam sebi, već koji služi kao alat pomoću kojega možemo uočiti određene elemente „čovječnosti“ vojnokrajiškoga društva (nije cilj vidjeti odgovara li društvo u ovome slučaju svim „poljima“ koje zahtjeva *humanitas heroica*, već nam taj koncept pomaže spoznati sustav vrijednosti nekoga društva).

su u svojim djelima kritizirale koncept feudalizma.¹⁷ Ne upuštajući se u detaljan prikaz njihovih stavova, važno je istaknuti kako one smatraju da medievisti kreću u čitanje srednjovjekovnih izvora s pretpostavkom da će u njima pronaći dokaze za postojanje feudalnoga uređenja i društva, zbog čega složene odnose, koji se mogu objasniti i na drukčije načine, smještaju u već prethodno determiniran „kalup“, što konačno dovodi do *tiranije konstrukta*. Budući da izvornome tekstu prilazimo nastojeći propitati postojanje vrijednosnoga sustava koji podrazumijeva *humanitas heroica* među pograničnim stanovništvom Krajine (barem u opusu pjesama koje donosi Kačić), postoji opasnost od upadanja u svojevrсни determinizam, tj. moguće je, zbog toga što nešto želimo ili očekujemo vidjeti, detektirati ono što s osloncem na neki drugi heuristički model možda ne bismo tako protumačili. Stoga sam se pri analizi nastojao što je više moguće držati načela da iz izvora ne treba „iščitati previše“, odnosno „upisati previše“ (ovisno o tome priklonimo li se rekonstruktivistima ili konstruktivistima). Iako unutar tekstova sigurno ima još elemenata koji bi se mogli detektirati kao elementi *humanitas heroica*, nastojao sam istaknuti samo one očite, koji sugeriraju da ponašanje ili postupci heroja odskaču od klasičnoga modela junaštva.

O izvoru

Izvor koji ćemo u ovome radu analizirati jest *Razgovor ugodni naroda slovinškoga* Andrije Kačića Miošića (točnije, njegovo drugo i prošireno izdanje iz 1759. godine). Iako Kačićevu zbirku ne treba promatrati isključivo kao kompilaciju narodnih pjesama¹⁸ (budući da autor i sam ističe kako je mnoge pjesme mijenjao i nadopunjavao historiografskim podacima), pjesme koje Kačić prezentira ipak u mnogočemu odražavaju obilježja usmene epike. Stoga bismo na *Razgovor ugodni* mogli primijeniti koncept *napisanih usmenih pjesama* američkoga teoretičara usmene književnosti Johna Milesa Foleyja.¹⁹ Sam *Razgovor* prenosi snažnu antitursku poruku²⁰ i predstavlja niz pjesama o junacima²¹ koji služe

¹⁷ Usp. Elizabeth A. R. Brown, „The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe,“ *The American Historical Review* 79/4 (1974): 1063–1088; Susan Reynolds, *Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted* (Oxford: Clarendon Press, 2001).

¹⁸ Usp. Stipe Botica, „Andrija Kačić Miošić i narodna pjesma,“ u *Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba*, ur. Dunja Fališevac (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2007), 143–149.

¹⁹ Riječ je o pjesmama koje *su oblikovane u pisanom mediju, koje su najčešće prezentirane tiskom i čija je recepcija povezana s komunikacijom u pisanom mediju, ali sadrže formulativne poetičke obrasce karakteristične za usmenu poeziju* (Estela Banov, „Naracija o junaštvu kao dio kolektivnog pamćenja: Nikola Zrinski u usmenim i pučkim povijesnim pjesmama,“ *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu* 11 (2018): 119; za detaljnije usporedi: John Miles Foley, *How to Read an Oral Poem?* (Baltimore: University of Illinois Press, 2002). Miles kao primjer zbirke „napisanih usmenih pjesama“ navodi Njegošev *Gorski vijenac*.

²⁰ Usp. Nikola Anić, „Dvostoljetna borba protiv Turaka u *Pjesmarici* fra Andrije Kačića Miošića,“ u *Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba*, ur. Dunja Fališevac (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2007), 331–346.

²¹ Detaljan i sistematiziran popis junaka koji se pojavljuju u djelu fra Andrije Kačića Miošića vidi u: Anđelko Mijatović, „Junaci ratnih djelovanja Kačićeva *Razgovora*

kao *exemplum* borbe protiv Turaka²². Oni se pak u pjesmama reprezentiraju kao najveći vjerski neprijatelj kršćanskoga svijeta.

Zašto upravo *Razgovor* kao izvor za proučavanje koncepta junaštva na Krajini? Riječ je o jednome od najčitanijih, a prema nekima i najčitanijemu djelu hrvatske književnosti.²³ *Razgovor* je *uzorno pogodio ukus i svoga vremena, i hrvatskog čitateljstva općenito*²⁴, o čemu svjedoči i njegova velika popularnost u narodu već od objavljivanja.²⁵ Tekstovi Kačićevih pjesama služili su kao priručnik za učenje čitanja i pisanja, a nije nedostajalo ni ljudi koji su mnoge pjesme, ako ne i cijelu zbirku, znali napamet.²⁶

Sve navedeno dovodi nas do temeljne pretpostavke naše analize i odabira izvora. Naime, iako Kačić pjesme mijenja, a neke i nanovo piše, **popularnost njegove zbirke u narodu svjedoči da je u pjesmama zadržao ključne elemente narodne epike** te da ona uslijed nedostatka boljih izvora za hrvatski povijesni prostor predstavlja **dobar izvor za uvid u sustave vrijednosti hrvatskoga (slavenskoga) svijeta pograničnih utvrda**. Iz same pretpostavke važno je apostrofirati **uvid**. Naime, jedna zbirka pjesama nikako ne može biti dovoljna za detaljnije i dublje upoznavanje vrijednosnoga sustava društva te je potrebno izvršiti sustavne analize mnoštva sačuvanih narodnih pjesama koje su zapisane od 17. do 20. stoljeća. Međutim, pojedine analize koje su već napravljene (kao, primjerice, analiza *Erlangenskoga rukopisa*²⁷), kao i interpretacije spomenutih

ugodnoga naroda slovinskoga,“ u *Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba*, ur. Dunja Fališevac (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2007), 315–329.

²² Sam Kačić u svojem djelu tvrdi kako njegove pjesme služe i tome da se *sadašnji i posljednji vitezovi mogu ogledati kano u zrcalu u rabrenita vojevanja i glasovita junaštva svojih dida i šukundida, da ji slobodno i veselo mogu naslidovati i s općenitim neprijateljem boj biti* (Prlenda, „Historiografski diskurs i legitimacijske strategije,“ 281); Sandra Prlenda također konstatira kako Kačićeve pjesme služe *prijenosu znanja i vrijednosti zajednice te funkcioniraju kao usmena povijest („oral history“)*, što potvrđuje i sam Kačić u predgovoru, gdje navodi: *I da se posve ne izgubi od stari vitezova uspomene, Gosp. Bog dao je našem narodu tako pamet naravnu, da ono, što drugi narodi uzdrže u knjigama, oni uzdrže u pameti pivajući na sobetim, dernećim i po svim mistima, kuda putuju, pisme svoji kralja, bana, vitezova i vrsni junaka, koje premda nisu posve istinite, ništa ne manje ima svaka dobar temelj od istine* (Ibid.)

²³ Stipe Botica, „Razgovor ugodni naroda slovinskoga fra Andrije Kačića Miošića (ponovno, nakon dva i pol stoljeća),“ u *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, ur. Stipe Botica (Zagreb: Školska knjiga, 2006), 11.

²⁴ Ibid.

²⁵ Kako navodi Nikola Anić: *znamo da je fra Andrija rođen 1704., baš u doba kada se još vojevalo protiv Turaka, a da je „Pjesmaricu“ pisao u doba kada se o tom vojevanju u narodu njegova kraja i šire mnogo govorilo. Andrijine su se pjesme pjevale. Svuda, u svakoj našoj kući, nalazila se „Pjesmarica“ fra Andrijina, pjevalo se oko komina, na kantunima naših ulica i podosta se toga sviralo na guslama. Na Hvaru to je trajalo sve do pred Drugi svjetski rat, nakon kojega se potpuno gubi i nestaje* (Anić, „Dvostoljetna borba protiv Turaka,“ 331).

²⁶ „Razgovor ugodni naroda slovinskoga / Andrija Kačić Miošić,“ *Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu*, <http://virtualna.nsk.hr/bugari/razgovor-ugodni-naroda-slovinskog/> (pristup 28. 1. 2021).

²⁷ Usp. Marko Šarić, „Vlasi na Tromeđi: suživot u sukobima u pograničnim društvima i kulturama Morlakije (16.-17. stoljeće)“ (Ph. D. diss., Filozofski fakultet Sveučilišta

zbirki narodnih pjesama²⁸, daju naslutiti kako ipak postoje određena preklapanja i zajednički motivi narodnih pjesama pograničnih društava. Stoga ovaj rad ne nastoji pružiti konačne odgovore, već biti jedan u nizu priloga produbljenijega razumijevanja društva i narodne kulture tijekom ranoga novog vijeka na graničnome prostoru kršćanskih država (Habsburške Monarhije i Mletačke Republike) i Osmanskoga Carstva.

Iako *Razgovor* obiluje pjesmama koje tematiziraju vrlinu junaštva (što ne čudi s obzirom na to da se gotovo sve bave ratovima s Turcima), zbog opsega rada morali smo suziti izbor analiziranih pjesama. Pritom je ključan kriterij bila dokazivost stvarne povijesne egzistencije te važnost prezentiranih junaka (u prvim trima analiziranim „ciklusima“) odnosno snažno oslanjanje Kačićevih pjesama na narodnu predaju tzv. uskočko-hajdučke usmene epike (u četvrtome „ciklusu“).²⁹ Same pjesme podijelili smo na četiri „ciklusa“:

u Zagrebu, 2010); Narodne pjesme mogu se koristiti i za proučavanje emocija unutar složenih patrijarhalnih obiteljskih grupa na granici, kao što pokazuje primjer *Erlangenskoga rukopisa*, u kojemu se uočava naglašavanje emotivne uloge majke i sestre u životu graničara, dok je motiv oca uglavnom izostao (usp. Marko Šarić, „Višegraničje i modeli kulturne povijesti: izazovi i perspektive kulturnopovijesnog istraživanja vojnih krajina u ranom novom vijeku,“ u *Franz Vaniček i vojnokrajiška historiografija*, ur. Robert Skenderović i Stanko Andrić (Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2017), 53–54.

²⁸ Ističemo ovdje tek nekoliko zbirki koje smo uspjeli nabaviti i pogledati prije pisanja rada o *Razgovoru*. Prije svega riječ je o zbirci *Hrvatske narodne pjesme*, koju je izdala Matica hrvatska. Posebno su zanimljivi sljedeći svesci: svezak 2 (cijeli svezak posvećen pjesmama o Kraljeviću Marku, usp. Stjepan Bosanac, ur., *Hrvatske narodne pjesme*, knj. 2. *Junačke pjesme* (Zagreb: Matica hrvatska, 1897)), svezak 3 i 4 (usp. Luka Marjanović, ur., *Hrvatske narodne pjesme*, knj. 3, *Junačke pjesme: Muhamedovske* (Zagreb: Matica hrvatska, 1898); Luka Marjanović, ur., *Hrvatske narodne pjesme*, knj. 4, *Junačke pjesme: Muhamedovske* (Zagreb: Matica hrvatska, 1899)) te svesci 8. i 9 (Nikola Andrić, ur., *Hrvatske narodne pjesme*, knj. 8, *Uskočke i hajdučke pjesme* (Zagreb: Matica hrvatska, 1939); Nikola Andrić, ur., *Hrvatske narodne pjesme*, knj. 9, *Historijske, krajiške i uskočke pjesme* (Zagreb: Matica hrvatska, 1940)). Tu je i zbirka pjesama koje je sakupio Luka Marjanović, kako sam naslov kaže, po *Gornjoj hrvatskoj krajini i u Turskoj Hrvatskoj* (usp. Luka Marjanović, ur., *Narodne pjesme što se pjevaju u Gornjoj hrvatskoj krajini i u Turskoj hrvatskoj* (Zagreb, 1864)). Nadalje, zbirka *Uskoci i krajišnici: narodni junaci u pjesmi i povijesti* (usp. Anđelko Mijatović, *Uskoci i krajišnici: narodni junaci u pjesmi i povijesti*, 2. izd (Zagreb: Školska knjiga, 1995)) te neizostavna analiza narodne epike s osmanske strane krajine Dragutina Mićovića (usp. Dragutin Mićović, *Крајишничка епика [Krajišnička epika]* (Beograd: Balkanološki institut SANU, 1980).; vidi također i zbornik radova: Dunja Fališevac, ur., *Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba: zbornik radova sa znanstvenog skupa Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba, održanoga 3. – 7. studenoga 2004. u Zagrebu, Sinju, Makarskoj, Mostaru, Bristu i Zaostrugu* (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2007).

²⁹ Kako ističe Davor Dukić, neki proučavatelji pretpostavljali su da je iz naroda preuzeo i one pjesme drugoga dijela knjige koje na kompozicijskom, tematskom i stilsko-jezičnom planu odgovaraju tipu tzv. uskočko-hajdučke usmene epike (br. 90, 91, 92, 121 i 122) (Davor Dukić, „Andrija Kačić Miošić,“ *Hrvatski biografski leksikon* (2005), <http://hbl.lzm.hr/clanak.aspx?id=267> (pristup 28. 1. 2021)). Dukić se također slaže kako postoji niz argumenata za tezu o snažnome oslanjanju Kačićevih pjesama na usmenu epiku, primjerice, *pjesme o vojvodi Janku pod zajedničkim su naslovom,*

a) „ciklus Zrinski“

-Pisma od bana Zrinovića i cara Sulemana Trećega [54]

b) „ciklus Sibinjanin Janko“

-Pisma prva vojvode Janka [39]

-Pisma druga vojvode Janka [40]

-Pisma treća vojvode Janka [41]

-Pisma četvrta vojvode Janka i s. Ivana Kapistrana kako razbiše cara Mehmeda pod Biogradom na 1456. [42]

c) „ciklus Kastrioti (Skenderbeg)“

-Pisma kako kralj Ungarski pisa knjigu Juri Kastriotiću na 1443. [25]

-Pisma od rata Jure Kastriotića i Republike Mletačke koji se učini na 1477. [28]

-Pisma od Svetigrada [30]

-Pisma od ovoga (Musa protiv Skenderbega, op. a.) strašnog boja [33]

d) „ciklus Kotar“

-Pisma kako Kotarci isikose Turke rata Bečkoga [89]

-Pisma Močivune Vuka [90]

-Pisma od Meje Durutovića i Kotarca Stipurinovića [91]

-Pisma kako Janković razbi Ormuš-pašu na Graovu [92]

-Pisma Dujasa Babića [93]

Koncepcija junaštva

Odmah na početku treba istaknuti kako koncepcija junaštva na Vojnoj krajini pokazuje elemente i „klasičnoga“ junaštva i *humanitas heroica*, što, naime, ne treba čuditi jer se mnogi elementi javljaju u obama konceptima: možemo reći kako u Kačićevu *Razgovoru* „klasična“ ideja junaštva koegzistira s idejom „humanoga“ junaštva. Vidljivo je određeno odstupanje od uobičajenih vrijednosti koje se pripisuju „humanomu junaštvu“, ali isto tako i više preklapanja s navedenim konceptom, koja jasno pokazuju određenu razliku u odnosu na klasično poimanje kršćanskoga junaka. Navedimo tek jedan od najočitijih primjera takva odstupanja.

Kao jedan od tipičnih primjera *humanitas heroica* Angyal navodi slučaj iz djela *Poczqtek i progres wojny moskiewskiej* (Stanisław Żółkiewski, 1547–1620), u kojemu poljski zapovjednik odlučuje ne napasti rusku vojsku na spavanju, već pričekati jutro.³⁰ U promatranim Kačićevim ciklusima može se izdvojiti nekoliko sličnih slučajeva, u kojima protagonist(i) ima(ju) mogućnost postupiti jednako, no uvijek prevlada ideal pobjede nad neprijateljem bez obzira na

u kojem se iznosi podatak o njihovu pjevanju u narodu te ističe njihova ljepota nauštrb povijesne istine, što bi, uz velik udio usmenoepske frazeologije, razmjerno slabu rimovanost, a u pjesmi br. 43 i postojanje usmenoepskih varijanta, trebali biti dovoljni argumenti za tvrdnju o njihovu usmenoepskom podrijetlu, premda se ni tu ne može isključiti Kačićeva redakcija (Ibid).

³⁰ Angyal, *Die Slawische Barockwelt*, 174.

sredstva. Tako, primjerice, vojvoda Janko³¹ noću ulazi u osmanski tabor te unatoč prethodnom dogovoru s ugarskim kraljem da će sa svojim suborcima samo izvidjeti situaciju odlučuje napasti i uspijeva ubiti nekoliko tisuća Osmanlija. Za taj pothvat ne samo da nije prekoren (jer nije održao riječ) već ga je kralj i pohvalio te se dolaskom jutra napad i progon neprijatelja nastavio.³² Slična je i epizoda u kojoj se stanovnici Kotara preruše u Turke kako bi na prevaru prišli neprijatelju s leđa.³³ Albanski junak Skenderbeg također se odlučuje za „varku“ kako bi pobijedio brojčano nadmoćnijega neprijatelja.³⁴ Možda je najzanimljiviji slučaj onaj vojvode Janka i sv. Ivana Kapistrana iz obrane Beograda 1456. godine. Naime, nakon surove borbe Sibirjanin Janko naređuje svojim vojnicima da puste neprijatelja da se povuče jer su obje strane pretrpjele teške gubitke, što je primjer vrline *humanitas heroica*. Međutim, ubrzo Ivan Kapistran svojim vojnicima izrijeком naređuje da krenu za neprijateljem i potpuno ga unište, što u konačnici uspijevaju.³⁵ Iako takvih slučajeva ima još, svima je zajedničko jedno obilježje: pobjeda nad Turcima važnija je od pokazivanja „čojstva“ u situaciji ugroze vlastite domovine. Ni u jednome slučaju nema nikakvih implikacija da je riječ o negativnome postupku, tj. u samome tekstu pjesama i u njihovim konotativnim poljima nema osuđivanja takva kršćanskog postupanja, nema nikakvih aksiološki obojanih pojmova koji bi indicirali da je riječ o nečemu lošem, nečasnom. Postupak se prikazuje tek kao lukavost (oštroumnost), smjelost kršćanske strane da pobijedi svojega zakletog neprijatelja na domišljat način, a ne kao prevara (implicirajući time i negativne konotacije toga termina).

Možda je važno istaknuti to da je ovakvo ponašanje uvijek uočljivo kada je neprijatelj „kolektiv“, tj. turska vojska, koja je percipirana kao osvajačka, dok se primjer „čovječnosti“ kod krajiških junaka u većini slučajeva manifestira u pojedinačnome odnosu prema muslimanskomu junaku. Tako se, primjerice, u „ciklusu Kotar“ susrećemo sa situacijom u kojoj muslimanski junak dolazi pozvati kršćanskoga junaka na dvoboj. Spomenuti kršćanin, Dujas Babić, prikazan je kao hajduk koji je porobio mnoge Turke i zbog kojega cijela turska krajina pati te se traži junak koji će stati na kraj njihovim mukama. Na „vapaj“ se odaziva muslimanski junak Čurlić Asan-aga, koji Babića pronalazi na polju nenaoružana. Iako ima svako pravo posegnuti za mačem i ubiti neprijatelja koji je njegovim suborcima nanio nebrojene patnje, ipak odlučuje ne ubiti ga na

³¹ Sibirjanin Janko, poznati lik narodne epike iz hrvatske, bošnjačke i srpske predaje, a riječ je o povijesno utemeljenoj osobi, tj. o Janku Hunjadiju (Hunyadi János), erdeljskome vojvodi i ocu hrvatsko-ugarskoga kralja Matije (Matijaša) Korvina.

³² Andrija Kačić Miošić, *Razgovor ugodni naroda Slovincskoga*, urednik Stipe Botica (Zagreb: Školska knjiga, 2006), pjesma 39, str. 326.

³³ Ibid. pjesma 92, str. 610–611.

³⁴ Ibid. pjesma 34, str. 280.; Skenderbeg je smislio plan kako da tursku vojsku pod Amedžijom (njegovim donedavnim suborcem koji je pobjegao na osmansku stranu) zavara preveći se da se povlači na obalu. Zaključio je kako će misliti da bježe Veneciji, utaboriti se te u slavlju pobjede opiti. Noću je rasporedio svoje vojnike iza neprijateljskoga tabora (odakle ne bi očekivali napad) te ubrzo napao. Zanimljivo je istaknuti kako je prije samoga napada naredio da se Amedžija zarobi živ, što je primjer „humanoga junaštva“.

³⁵ Kačić Miošić, *Razgovor ugodni naroda Slovincskoga*, pjesma 42, str. 346.

polju nenaoružana, nego pričekati da dobije oružje i da održe častan dvoboj.³⁶ U ovome primjeru vidimo razinu pokazivanja časti/„čojstva“ prema istaknutomu pojedincu protivničke strane koji se dokazao herojstvom u borbama, no takva razina čovječnosti očito izostaje pri tretiranju neprijatelja kao kolektiva. To se donekle i uklapa u dominantnu aksiološku strukturu Kačićeva djela jer se na više mjesta ističe kako su pojedini muslimanski junaci upravo to – junaci, i k tomu časni, dok se osmanska vojska i Turci kao kolektiv potpuno antagoniziraju (čak i kad se pokaže milost, kao u slučaju Janka u obrani Beograda, što je primjer *humanitas heroica*, ubrzo na scenu stupa drugi lik, Kapistran, koji svejedno polazi u potjeru za Turcima i razbija ih do kraja).³⁷

Najočitiji element „humanoga“ junaštva koji se redovito javlja kod kršćanskih junaka jest pokazivanje milosti prema drugim kršćanima koji su izdali vlastitu vjeru. Istovremeno treba istaknuti kako je i sam čin „izdaje vjere“ na više mjesta apostrofirano kao najgori oblik grijeha. Tako, primjerice, narodne pjesme oštro osuđuju postupke Đurađa Brankovića, koji u više pjesama iz promatranih ciklusa ima ulogu sporednoga/glavnoga antagonista. Upravo Branković, kao izdajica i saveznik sultana, staje na put Skenderbergovoj vojsci, koja polazi upomoć kršćanskoj koaliciji kod Varne, te ujedno zarobljava Sibinjanina Janka nakon poraza (prema jednoj verziji nakon Varne, prema drugoj nakon Bitke na Kosovu).³⁸ Oba spomenuta protagonista u konačnici će pokazati milost prema ljudima koji su ih izdali, što je ponovno odlika „humanoga“ junaštva.

U prvome slučaju Sibinjanin Janko smilovat će se nad Đurađom Brankovićem nakon što mu on uputi pismo u kojemu ga moli za pomoć jer će ga, budući da je pustio Janka iz pritvora, njegov donedavni saveznik, sultan, napasti. Pritom je važno istaknuti kako Đurađ pušta Janka tek nakon ucjene da se njegova kći uda za Jankova sina Ladislava, dakle nije riječ o osobnoj časti kojom

³⁶ Ibid. pjesma 93.

³⁷ Iznimku čini primjer iz pjesme 28., u kojoj se govori o borbi Skenderbega s Mlečanima. Razlika u tretiranju „kolektiva“ proizlazi iz vjerske bliskosti. Naime, Venecija je ipak kršćanska sila te je prolijevati kršćansku krv nepoželjno uslijed ugroze kršćanskoga svijeta muslimanskom ekspanzijom. Tako Skenderbeg upozorava svoje vojnike prije bitke: *Al vas molim, mila bratjo moja / nerođena kano i rođena / kad duždevu vojsku razbijete / pustite ju zdravu i veselu / pobignuti Skadru bijelomu. / Nisu Turci, nego bratja vaša / koji jednu viru virujemo / nit je lipo, niti je pošteno / da njiovu krvcu prolijemo.*

Zanimljivo je istaknuti i to da se osmanski zapovjednici uglavnom uvijek karakteriziraju kao nekompetentni ili manje junački te kršćanske snage, redovito malobrojnije, odnose velike pobjede. Jedine iznimke ponovno čine kršćanski junaci koji prijeđu na stranu Osmanlija, primjerice, u pjesmi 34., gdje Skenderbeg očekuje težak dvoboj s Turcima jer je *Amedža mudra aranzada / mučno ćemo pridobiti njega*. Slična je situacija i pjesmi 33., gdje prebjegli Musa jedini ostaje na bojnome polju do kraja, dok Turci brzo kreću bježati (zbog čega ga sultan na kraju i poštedi smrti). Ipak, u ovome slučaju, koji nam nešto govori i o ideji junaštva, jasno se pokazuje kako je Skenderbeg (kao pravi junak i kršćanin) mnogo veći junak od Muse. Musa ga poziva na dvoboj te provocira tako što *ga psuje i ženom nazivlje*, a kada Skenderbeg izlazi pred Musu on se *pristraši, žalosna mu majka / ter pobiže u vojsku carevu, / osramoti cara čestitoga, / strah zadade svoj vojsci carevoj*.

³⁸ Kačić Miošić, *Razgovor ugodni naroda Slovinskoga*, pjesma 25; Ibid. pjesma 40.

se Janko odužuje Đurađu za to što ga je plemenito pustio iz ropstva.³⁹ Janko se kao pravi primjer „humanoga“ junaka smilovao nad molbom kršćanskoga suborca i pošao mu pomoći, a u konačnici će čak poštediti život osmanskoga zarobljenika kako bi ga predao Brankoviću kao sredstvo pregovora sa sultanom.

„Puno sam te uvridio, Janko,	Zaludu je i on [paša, op. a.] utekao,
i svu ravnu zemlju Ungariju	za njime se Janko otiskao.
braneć cara, zeta nevirnoga,	Di će vrana uteći Sokolu!
a izdajuć brata krstjanina.	Stiže pašu u gori zelenoj.
Al je veće milosrđe tvoje	Ne k ti njemu odsicati glave,
neg su, Janko, op ačine moje:	već ga vodi sobom u sužanjstvo,
od sad ću tebi viran biti	dariva ga banu Brankoviću,
i protiva cara vojevati ⁴⁰	da ga cini i za nj blago pita. ⁴¹

Skenderbeg se kao „humani“ junak dokazuje čak dvaput u gotovo identičnim situacijama. U jednome slučaju izdao ga je sunarodnjak Musa, a u drugome, već ranije spomenutome, sunarodnjak Amedžija. U objema situacijama Skenderbeg odlučuje pokazati milost prema izdajicama pružajući im drugu šansu, a jedina je razlika ta da Musa ostaje u domovini i kasnije, kako pjesma kaže, *Musa bolji junak biše / iljadu je glava odsikao / i sramotu svoju osvitlao*⁴², dok je Amedžija kao član vladarske kuće zbog Skenderbegova straha da neće biti siguran u Albaniji poslan na dvor napuljskoga kralja.⁴³ Kao i u Jankovu slučaju ističe se kako Skenderbeg oprašta (Musi) jer je *u njega srce milostivo*.⁴⁴

Za kraj bismo spomenuli još jedan primjer, koji odgovara konceptu *humanitas heroica*. Riječ je o slučaju iz prve pjesme o vojvodi Janku. Prema već ustaljenu obrascu, vidljivomu u mnogim pjesmama *Razgovora*, sultan šalje vojsku za vojskom na kršćanskoga vladara želeći ga poraziti i podčiniti, a na njegov poziv odazivaju se istaknuti osmanski age koji, željni slave i privrženosti sultanu (u čemu se vidi i određena razlika u usporedbi s kršćanskim herojima, koji junaštvo pokazuju u činu obrane svoje domovine), okupljaju vojsku i kreću.

³⁹ Ibid. pjesma 40, str. 332–333.

⁴⁰ Ibid. pjesma 41, str. 335.; Kako otkiva nastavak pjesme, Janko se smilovao jer *biše srca milostiva / pravi sluga Boga velikoga / virni sinak pape velikoga / oblužitelj zakona pravoga*.

⁴¹ Ibid. pjesma 41, str. 336.

⁴² Ibid. pjesma 33, str. 274.

⁴³ Ibid. 34, str. 283.; Zanimljivo, ova pjesma završava isticanjem činjenice da se takvu Skenderbegovu postupku divio čak i sultan (*To se čudo i do cara čulo / ter pofali Skenderbega bana*). U Musinu slučaju Skenderbeg također staje u njegovu zaštitu, kako se u pjesmi navodi: *Još je Jure tijo govorio: / „Ko bi moga Musu prikorio / prid junacim i prid vitezovim, / mojom sabljom odsiću mu glavu“*.

⁴⁴ Ibid. pjesma 33, str. 273.

U Jankovu slučaju riječ je o Mehmed-paši i njegovu sinu Ibrahimu, koji ujedno nude veliku količinu zlata onomu tko ubije Janka (*Ko pogubi Sibirjanin Janka, / biće čestit do sudnjega danka*). Međutim, Janko u konačnici odnosi pobjedu, a sa zlatom postupa u pomalo „robinhoodovskoj“ maniri, pokazujući brigu za vlastite vojnike:

razbi Janko Turke janjičare

i potira careve delije:

Mehmed-paši odsiječe glavu

i njegovu sinu Ibrahimu.

Osta pusto blago Mehmedovo

i njegova sina Ibrahima,

samur-ćurci, zelene dolame

alaj-bega, odža i adžija.

Sve to Janko po vojsci razdili;

S obzirom na okolnosti neprekidnoga rata na Vojnoj krajini (ili habsburškome svijetu *pograničnih utvrda*), ne treba čuditi kako je jednom od glavnih odrednica junaštva ustrajnost do samoga kraja i odbijanje svake vrste predaje vjerskomu neprijatelju. Iako takvih motiva ima u cijelome djelu, pa i u više pjesama iz promatranih ciklusa,⁴⁵ ipak je najreprezentativniji primjer slučaj Nikole Šubića Zrinskoga i obrane Sigeta.⁴⁶ Slučaj Zrinskoga također nam je zanimljiv jer otvara dvije dodatne dimenzije proučavanja koncepta junaštva na Vojnoj krajini, no o tome nešto kasnije. Priča o obrani Sigeta svima je dobro poznata te Kačićeva verzija ne sadrži veća odstupanja u naraciji događaja, izuzev naglašavanja junaštva Zrinskoga njegovom afirmacijom s osmanske strane (*Odgovara care Sulemane: / ... / sada nejma većeg junaka / u Turčina ni*

⁴⁵ Takav motiv se, primjerice, javlja u više pjesama iz ciklusa o Skenderbegu, gdje albanski zapovjednici pod svaku cijenu odbijaju predaju Osmanlijama, navodeći da su odani svojemu Bogu i svojemu kralju (pjesma 30, 31. te 38). Posebno je slikovit slučaj branitelja Svetigrada: *Da mi budeš po grada sorio / i s topovim beden oborio, / po družine moje pogubio, / vas Svetigrad krvju natopio, / još ti ne bi prida Svetigrada / ni mojega bana ostavio, / jer sam njemu tvrdu viru zada / da mu neću pridot Svetigrada / dokle mi je na ramenu glava* (Ibid. pjesma 30, str. 242).

⁴⁶ Iako je Kačić, kao i u mnogim pjesmama, intervenirao dopunjujući ju određenim elementima iz njemu poznatih historioografskih djela (detaljniju analizu povijesnih izvora koje Kačić koristi vidi u: Miroslav Palameta, „Povijesni izvori za Pismu od bana Zrinovića i cara Sulimana Andrije Kačića Miošića,” *Nova prisutnost* 12/2 (2014): 205–220), Estela Banov ipak opravdano zaključuje kako je pjesma snažno povezana s usmenom predajom (Banov, „Naracija o junaštvu,” 115–116).

u kaurina / ni žesćega meni dušmanina / od Nikole Zrinovića, bana). Obrana Sigeta već je u danima nakon završetka boja postala *exemplum* ponašanja pravoga kršćanskog junaka – on radije bira smrt negoli izdaju vjere, stoga ne čudi kako je svoje mjesto našla i u narodnoj predaji.

Međutim, postavlja se sljedeće pitanje (koje ujedno može poslužiti kao primjer preklapanja koncepta *humanitas heroica* i klasičnoga kršćanskog junaštva): je li čin Zrinskoga isključivo „junački“ ili se u njemu vidi i „čovječnost“? S jedne strane, u narodnoj epici Zrinski postaje primjer junaka koji je spreman žrtvovati i vlastiti život radi obrane vjere; nema nekakva čina „čovječnosti“ u njegovu postupku, on i njegovi vojnici radije odlučuju poći u smrt nego se predati, nisu nikoga „zaštitili od sebe“ takvom junačkom odlukom. Njegova smrt može se tumačiti kao odraz svojevrsnoga „viteškog kodeksa“ ili „klasičnoga“ kršćanskog junaštva, zbog čega se odbija predati neprijatelju kako bi sačuvao ugled i čast. No, je li moguće da slučaj Zrinskoga u srži ipak zrcali primjer čovjeka koji je posjedovao i pokazivao vrijednosti *humanitas heroica*? Zrinski je u desetljećima prije Sigeta izgradio svoj ugled i prestiž te višestruko proširio obiteljske posjede.⁴⁷ Bio je istaknuti magnat i mogao se predati, sačuvao bi život i bio otkupljen. No, je li na njegovu odluku možda utjecao upravo razlog zaštite „drugih od sebe“? Naime, odluka Zrinskoga da odabere smrt može se interpretirati i na način da je on odlučio žrtvovati život ne samo radi vjere nego i radi svoje obitelji, čiji je ugled htio sačuvati. Da se Zrinski predao, ugled cijele obitelji i svega što je izgradio bio bi narušen, on je radije odabrao smrt, čime njegovo djelo više nije samo junačko u klasičnome smislu nego dobiva dozu „čovječnosti“ te postaje *humanitas heroica* u punome smislu. U takvoj interpretaciji Zrinski daje život kako bi zaštitio najbliže od postupaka sebe sama („zaštititi sebe od drugih“, ali i „druge od sebe“).

Spomenuti slučaj čini prvu od dviju prethodno istaknutih dimenzija proučavanja koncepcije junaštva na Vojnoj krajini. Druga dimenzija, koja se također zrcali u slučaju Zrinskoga, pitanje je lojalnosti Habsburgovcima u narodnoj predaji. Među nekolicinom sačuvanih pjesama iz 16. stoljeća pronalazimo i jednu anonimnoga autora (oko 1570.) koja govori o Bitki kod Sigeta. Ona, isto kao i Kačićeva verzija iz 18. st., tematizira odnos Habsburgovaca prema Zrinskomu (te u širem smislu i prema svim braniteljima kraljevstva). Pjesma iz 16. stoljeća posebno je zanimljiva jer na kraju, nakon smrti Nikole Šubića, lirski subjekt postaje sam sultan Sulejman, koji žali za smrću velikoga junaka, za kojega kaže kako je mnogo veći od kralja Ferdinanda.⁴⁸

⁴⁷ Štefanec, *Heretik Njegova Veličanstva*, 19–35.

⁴⁸ Pri kraju pjesme autor potpuno izlazi iz okvira naracije tijeka bitke i dopušta si pjesničku slobodu, u kojoj piše o fiktivnome prijedlogu cara Sulejmana, koji nakon bitke žali što je Zrinski morao umrijeti jer je bio tako odan svojoj vjeri (za razliku od Ferdinanda) da je bio spreman ponuditi mu ugarsku krunu. Naime, kao što je poznato, Sulejman je umro nekoliko dana prije konačnoga osvajanja grada te nikako nije mogao žaliti za životom Nikole Zrinskoga (usp. Ferenac Črnko, *Podsjećanje i osvojenje Sigeta* (Zagreb: Liber, 1971); Matija Mesić, *Život Nikole Zrinjskog sigetskoga junaka* (Zagreb: Matica ilirska, 1866)).

[Pisma od bana Zrinovića, Kačić]

„A neće nam dobra pomoć doći
od cesara Masimilijana.

Obranit se Turkom ne možemo
da vitežko dilo učinimo.

Otvorimo od kaštela vrata

ter na sablje dočekajmo Turke:

lipše nam je slavno poginuti
nego živi upasti u Turke.⁴⁹

[Pjesma o Sigetu, anonimno, 16. st.]

Ja sam tebi obećao Ugarsko Kraljevstvo,
da bi ti u njemu kraljevao za vijekove.

Nisi vjerovao mojoj Carskoj riječi,
nego si na mene, Zrinski, nasrnuo.

Al' bi se njemu kraljevstvo dalo

**bolje nego njemačkom Ferdinandu
kralju,**

jer je tako vjerno svoj život izgubio
za obranu kršćanske vjere u Ugarskom
Kraljevstvu.⁵⁰

Umjesto zaključka

Prije svega postavlja se pitanje je li heuristički koncept *humanitas heroica* koristan pri proučavanju krajiške epike. Smatram kako priložena analiza i primjer *Razgovora* dokazuju da jest. Za razliku od koncepta feudalizma, koji otvara više pitanja nego što daje odgovora, koncept *humanitas heroica* korisno je oruđe za detektiranje određenih obrazaca ponašanja koji bi inače analitički prošli neopaženo. Ipak, kao i svaki *svijet pograničnih utvrda*, i onaj hrvatsko-slavonsko-osmanske granice ima svoje specifičnosti te su potrebna daljnja istraživanja široka opusa narodnih pjesama kako bismo bolje razumjeli taj svijet. Ovaj rad i analizu stoga treba shvatiti više kao prilog proučavanju problematike nego kao konačan odgovor, zbog čega smo i odlučili završno poglavlje nasloviti „umjesto zaključka“.⁵¹

⁴⁹ Više o pjesmi i njezinu analizu vidi u: Davor Dukić, *Sultanova djeca: predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja* (Zadar: Thema, 2004), 80–82.

⁵⁰ Osvremenjeni tekst prema izvornomu kajkavskom u: Olga Šojat, ur., *Hrvatski kajkavski pisci*, sv. 1, *Druga polovina 16. stoljeća* (Zagreb: Matica hrvatska, Zora, 1977), 221–222. Iako je autor pjesme nepoznat te je tekst pisan na kajkavskome narječju 16. stoljeća, a ne na latinskome, što je bila norma učenjaka, možemo zaključiti kako je ipak riječ o učenu čovjeku. Naime, u pjesmi autor navodi riječi Nikole Zrinskoga noć prije bitke. One glase: *Večerajmo vezdaj, ma lepa gospoda, / Zutra do te dobe hoćemo večerjati pri Gospodni Bogu, vu njegovoj zmožnosti* (Ibid. 219 – 220). Tekst neodoljivo podsjeća na poznatu izjavu spartanskoga kralja Leonide, koji je, prema Plutarhu i Valeriju Maksimu, prije bitke kod Termopila 480. godine pr. Kr. navodno rekao: *Uživajte u ručku, suborci! Večerati ćemo s Hadom!* (usp. Plutarh, *Moralia, Izreke Spartanaca*, 225, 13).

⁵¹ Ovdje, na kraju, čini nam se zgodnim spomenuti i spoznaje do kojih je došao Dragutin Mićović proučavajući muslimansku krajišku epiku. On kao najčešće motive

Iako u proučavanim pjesmama nismo pronašli epizode koje govore o pobratimstvu ili „viri krajiškoj“, određeni elementi u skladu su s tim historiografski ustanovljenim praksama habsburško-osmanskoga *svijeta pograničnih utvrda*, tj. možemo detektirati elemente onoga što Andreas Angyal naziva „herojskim gostoprimstvom“. ⁵² Tu je i više epizoda koje govore o „herojskoj požrtvovnosti“ (prisjetimo se spomenutoga slučaja Nikole Zrinskoga) te raznolikim „herojskim dvobojima“. ⁵³ Od još nekih elemenata „humanoga“ junaštva treba istaknuti i brigu za slabije, bilo da je riječ o zarobljenim ženama i djeci (iz ciklusa „Kotar“ ⁵⁴) ili spomenutome primjeru Sibirjanina Janka, koji zarobljeno zlato daje vojnicima. ⁵⁵ Svakako je najzanimljiviji element pitanje oprost i humanoga postupanja prema neprijatelju, u vezi s kojim je iz niza primjera vidljivo kako postoji očita i jasna distinkcija između tretiranja pojedinca i kolektiva: dok se pojedincu junaštvo može priznati te mu se može ponuditi oprost i milost, kod tretiranja osmanske vojske kao kolektiva to nije slučaj. ⁵⁶ Tu do izražaja dolazi još jedan aspekt koji

muslimanskih narodnih pjesama izdvaja: haranje protivničkih kula i vraćanje s plijenom, udaranje na protivničku stranu da bi se uzvratilo za upadanje među krajišnike i haranje turskoga teritorija, sužanjstvo krajišnika u neprijateljskoj tamnici i otkupljivanje, sužanjstvo krajišnika u kršćanskoj tamnici i dolazak oslobodilaca koji odvođe sa sobom i roblje (djevojke i žene), oslobađanje krajišnika iz ropstva da bi obavio neki posao na slobodi (obično da spriječi svadbu i preudaju ljube), bijeg krajišnika iz kršćanske tamnice i ucjena (osloboditelji uzimaju taoce), oslobađanje zarobljenih krajišnika uz pomoć posestrima, tebdila ili junaštva, sukob krajišnika i njihovih protivnika (uskoka, Kotarana, Vlaha, banova, kraljeva (megdan s istaknutim kršćanskim junacima)), ženidba uz savladavanje prepreka ili neprijatelja, otimanje i oslobađanje krajišničkoga konja, organiziranje potjere da bi se sustigli Kotarani, Primorci, uskoci, Hajduci, Vlasi itd., junački podvizi muslimanske djevojke, kažnjavanje nevjernika (nevjernice), održavanje zadane riječi, megdan uz dovođenje žena, osveta krajišnika i dokazivanje junaštva, smrt istaknutih krajišnika, pozivanje mrtvoga krajišnika na megdan i oslobađanje mehзара (groba), veliki rat (npr. Kandijski) (Mićović, *Krajišnička epika*, 77).

⁵² Angyal, *Die Slawische Barockwelt*, 236.

⁵³ Ibid. 240–250. Angyal kao tipičan primjer takve „herojske požrtvovnosti“ navodi Miloša Obilića, koji daje život kako bi ubio sultana i svojim sunarodnjacima pomogao u borbi protiv Osmanlija (Ibid. 249).

⁵⁴ Kačić Miošić, *Razgovor ugodni naroda Slovincoga*, pjesme 90, 91, 92.

⁵⁵ Briga za vlastite vojnike ne manifestira se isključivo u pozitivnome kontekstu, kao što to svjedoči slučaj Sibirjanina Janka iz pjesme 40. Naime, Janko je napustio svoju vojsku na Kosovu polju i pobjegao kako bi spasio živu glavu te se kasnije tijekom lutanja kaje za takav postupak, upućujući vapaj: *Ej prokleta sabljo Muratova, / jer mi nisi odsijekla glavu / na Kosovu, polju širokomu* (Kačić Miošić, *Razgovor ugodni naroda Slovincoga*, pjesma 40, str. 330). Sam početak ove pjesme također može poslužiti kao određeni uvid u društvene vrijednosti. Naime, Janko se našao na bojnome polju nasuprot višestruko brojnijoj vojsci te u formi monologa propituje svoje mogućnosti i njihove posljedice: *Da bi s vojskom natrag pobignuo, / svak bi reka da sam strašivica; / rugaće se i malana dica. / Da bi snažno udrio na Turke, / po nesrići ter da izginemo, / svak bi reka: „Nut budale Janka, / što učini od svoji junaka!“* (Ibid. pjesma 40, str. 328). Kao što ostatak pjesme otkriva, Janko je ipak odlučio napasti.

⁵⁶ To se može objasniti potrebom za postojanjem dostojna heroja, pobjedom nad kojim se može formirati kršćanski heroj (vidi više na primjeru djela *Ideje ilirske i panonske velikodušnosti* isusovca Ivana Franje Čikulina u: Blažević, „*Ideae magnanimitatis*“).

se proteže cijelim *Razgovorom*, a to je zanemarivanje konfesionalnih razlika među kršćanima uslijed sukoba s vjerskim Drugim u liku Osmanlija, koji su percipirani kao ultimativna prijetnja za kršćansku vjeru i kršćansku Europu.⁵⁷ Osim što se među pojedinim junacima različitih konfesija redovito ne prave razlike (tako, primjerice, Đurađ Branković Sibirjanina Janka naziva *bratom krstjaninom*⁵⁸), zanemarivanje konfesionalnih razlika vidljivo je i u izostanku negativnih karakterizacija likova drugih konfesija, čak i u slučajevima kada za to postoji mogućnost.⁵⁹ Tako, primjerice, u slučaju karakterizacije pravoslavnoga junaka Đurađa Brankovića nigdje nema povezivanja njegove „izdaje vjere“ (savezništva s Osmanlijama) s njegovom pravoslavnom konfesijom, koja predstavlja shizmatički otklon od Rimske Crkve, njegov čin tretira se isključivo kao izdaja kršćanstva kao jedine prave vjere.

Od „klasičnih“ elemenata junaštva (na tragu ideala zaštitnika vjere, tj. Kristova borca, *athleta Christi*) svakako je najprisutniji motiv neupitne odanosti kršćanskoj vjeri (čak i kada se pojedini junaci „prebace“ na osmansku stranu, u konačnici se pokaju i vrate ili, ako do kajanja ne dođe, poginu) te borba do samoga kraja (pravi junak nikada se neće predati muslimanima). Kad je riječ o ratobornosti, kao očito odstupanje od koncepta *humanitas heroica* može se uočiti spremnost kršćanske strane na lukavost i diverziju kao sredstvo pobjede nad neprijateljem. Dok s jedne strane ranije spomenuti primjer iz poljsko-ruskoga rata kao junački čin ističe čekanje zore i ravnopravan sukob dviju zaraćenih strana, u *Razgovoru* više primjera očito govori o tome da je lukavost (oštroumnost), koja neprijatelja stavlja u nepovoljniji položaj, hvalevrijedna i poželjna junačka vrlina („cilj opravdava sredstvo“).

Konačno, referirajući se na prvi odlomak završnoga poglavlja kao poticaj za buduća istraživanja, zaključujemo kako koncept *humanitas heroica* može poslužiti kao objasnidbeni model pristupa proučavanju krajiškoga društva s osloncem na zapisanu (napisanu) narodnu epiku, no tek onoliko koliko taj koncept pomaže u lakšem detektiranju određenoga „humanog“ postupanja junaka, na koja inače ne bismo obraćali toliko pažnje, već bismo u fokusu uglavnom držali „klasične“ junačke odlike ratobornosti i borbe do samoga kraja (odnosno, kao što ranije istaknuso, trebamo biti oprezni kako ne bismo postali žrtve *tiranije konstrukta*). No, kako god odlučili nazvati taj sustav vrijednosti, očito je kako je on u krajiškome *svijetu pograničnih utvrda*, barem u slučaju junaštva, puno složeniji od pukoga ratovanja za kršćansku vjeru te kako su za njegova dublja i temeljitija razumijevanja potrebna još mnoga istraživanja.

⁵⁷ Do istih je zaključaka došao i Marko Šarić proučavajući *Erlangenski rukopis* (usp. Šarić, „Vlasi na Tromeđi“).

⁵⁸ Kačić Miošić, *Razgovor ugodni naroda Slovenskoga*, pjesma 41, str. 335.

⁵⁹ Isto vrijedi i za etničke/nacionalne/protonacionalne razlike. Naime, u *Razgovoru* nema određenoga „nacionalnog“ stereotipiziranja (kao primjerice u djelu *Ideje ilirske i panonske velikodušnosti* isusovca Ivana Franje Čikulina, usp: Blažević, „Idea magnanimitatis“, 259–261), već je mnogo važnije istaknuti jedinstvo kršćana u borbi protiv muslimana. Tako će u Kačićevoj zbirci albanski junak Skenderbeg ili ugarski Sibirjanin Janko dobiti značajan prostor.

Bibliografija

Izvori

Andrić, Nikola, ur. *Hrvatske narodne pjesme*. Knj. 8, *Uskočke i hajdučke pjesme*. Zagreb: Matica hrvatska, 1939.

_____. *Hrvatske narodne pjesme*. Knj. 9, *Historijske, krajiške i uskočke pjesme*. Zagreb: Matica hrvatska, 1940.

Bosanac, Stjepan, ur. *Hrvatske narodne pjesme*. Knj. 2, *Junačke pjesme*. Zagreb: Matica hrvatska, 1897. Dostupno online na: <https://archive.org/details/hrvatskenarodne00hrva-goog/> (pristup 28. 1. 2021).

Črnko, Ferenac. *Podsjedanje i osvojenje Sigeta*. Zagreb: Liber, 1971.

Kačić Miošić, Andrija. *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*. Urednik Stipe Botica. Zagreb: Školska knjiga, 2006.

Kasije Dion. *Rimska povijest*. Prema: *Roman History*. Sv. 3, *Books 36 – 40*. Prev. Earnest Cary. London, New York: William Heinemann, The Macmillan Co., 1914. Dostupno online na: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/40*.html (pristup 28. 1. 2021).

Marjanović, Luka, ur. *Hrvatske narodne pjesme*. Knj. 3, *Junačke pjesme: Muhamedovske*. Zagreb: Matica hrvatska, 1898. Dostupno online na: https://archive.org/details/hrvatske_narodne_pjesme_1_junacke_pjesme_knjiga_3_1898/page/n15/mode/2up (pristup 28. 1. 2021).

_____. *Hrvatske narodne pjesme*. Knj. 4, *Junačke pjesme: Muhamedovske*. Zagreb: Matica hrvatska, 1899.

_____. *Narodne pjesme što se pjevaju u Gornjoj hrvatskoj krajini i u Turskoj hrvatskoj*. Zagreb, 1864. Dostupno online na: https://archive.org/details/hrvatske_narodne_pjesme_svezak_1_1864-luka_marjanovic/page/n7/mode/2up (pristup 28. 1. 2021).

Mijatović, Anđelko. *Uskoci i krajišnici: narodni junaci u pjesmi i povijesti*, 2. izd. Zagreb: Školska knjiga, 1995.

Nezirović, Muhamed, ur. *Krajišnička pisma*. Sarajevo: BZK Preporod, 2004.

Plutarh. *Moralia*. Prema: *Moralia*. Sv. 3. Prev. Frank Cole Babbitt. London, Cambridge: Harvard University Press, 1961.

Šojat, Olga, ur. *Hrvatski kajkavski pisci*. Sv. 1, *Druga polovina 16. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska, Zora, 1977.

Urlič, Šime. „Brat zamijenio brata u turskom sužanjstvu g. 1654 – 5.“ *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* 15 (1913): 229 – 234.

Literatura

Angyal, Andreas. *Die Slawische Barockwelt*. Leipzig: VEB E.A. Seeman Buch- und Kunstverlag, 1961.

Anić, Nikola. „Dvostoljetna borba protiv Turaka u Pjesmarici fra Andrije Kačića Miošića.“ U *Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba*, ur. Dunja Fališevac, 331 – 346. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2007.

Arbatsky, Yury G. „Traits of Humanitas heroica in the extreme North of the USSR.“ *Slavic and East-European Studies* 7/1-2 (1962): 93 – 97.

Banov, Estela. „Naracija o junaštvu kao dio kolektivnog pamćenja: Nikola Zrinski u usmenim i pučkim povijesnim pjesmama.“ *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu* 11 (2018): 111 – 133.

Banović, Branko. *The Montenegrin Warrior Tradition*. Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2015.

Barić, Daniel. „Uskoci između povijesne zbilje i književnosti: od kolektivnog junaka do zore ridokose; junaci širokogrudni ili antiheroji ljudožderi?“ U *Zbornik Drage Roksandića*, ur. Damir Agičić, Hrvoje Petrić, Filip Šimetin Šegvić, 441 – 450. Zagreb: FF Press, 2019.

Bertoša, Miroslav. *Zlikovci i prognanici: socijalno razbojništvo u Istri u XVII. i XVIII. stoljeću*. Pula: IKK Grozd, 1989.

Blažević, Zrinka, Daniel Premerl. „Christianae Reipublicae Propugnator: reformnokatolička mitopoetika bana Tome Erdödyja (1558.–1624.)“ U *Tridentska baština: katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama: zbornik radova sa znanstvenog skupa*, ur. Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, 393 – 408. Zagreb: Matica hrvatska, Katolički bo-

goslovni fakultet, Filozofski fakultet Družbe Isusove, 2016.

Blažević, Zrinka. „Idea magnanimitatis Illyricae et Pannonicae: (de)konstrukcija autopredodžbi i heteropredodžbi u diskursu baroknog heroizma.” *Umjetnost riječi* 51/3-4 (2007): 249 – 264.

_____. „Istraživanje vojnokrajšike povijesti iz perspektive „studija granica”: mogućnosti i ograničenja.” U *Franz Vaniček i vojnokrajšika historiografija*, ur. Robert Skenderović i Stanko Andrić, 59 – 73. Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2017.

Botica, Stipe. „Andrija Kačić Miošić i narodna pjesma.” U *Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba*, ur. Dunja Fališevac, 143 – 149. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2007.

_____. „Razgovor ugodni naroda slovinskoga fra Andrije Kačića Miošića (ponovno, nakon dva i pol stoljeća).” U *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, ur. Stipe Botica, 5 – 12. Zagreb: Školska knjiga, 2006.

Bracewell, Wendy. „Frontier Blood-brotherhood and the Triplex Confinium.” U *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*, ur. Drago Roksandić i Nataša Štefanec, 29 – 45. Budimpešta: CEU History Department, 2000.

Brown, Elizabeth A. R. „The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe.” *The American Historical Review* 79/4 (1974): 1063 – 1088.

Dukić, Davor. „Andrija Kačić Miošić,” *Hrvatski biografski leksikon* (2005), <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=267> (pristup 28. 1. 2021).

_____. *Sultanova djeca: predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*. Zadar: Thema, 2004.

Fališevac, Dunja, ur. *Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba: zbornik radova sa znanstvenog skupa Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba, održanoga 3. - 7. studenoga 2004. u Zagrebu, Sinju, Makarskoj, Mostaru, Bristu i Zaostrogu*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2007. Dostupno online na: <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=195262> (pristup 10. 3. 2021).

Foley, John Miles. *How to Read an Oral Poem?* Baltimore: University of Illinois Press, 2002.

Gesemann, Gerhard. *Heroische Lebensform: zur Literatur und Wesenskunde der balkanischen Patriarchalität*. Berlin: Wiking Verlag, 1943. Dostupno online na: <https://www.osmikon.de/Vta2/bsb00110857/ostdok:BV002876118?lang=de&view=ostdok&c=solrSearchOstdok&allDigIds=false&queries=%7C> (pristup 28. 1. 2021).

Mesić, Matija. *Život Nikole Zrinjskog sigetskoga junaka*. Zagreb: Matica ilirska, 1866.

Mićović, Dragutin. *Krajišnička epika [Krajišnička epika]*. Beograd: Balkanološki institut SANU, 1980.

Mijatović, Anđelko. „Junaci ratnih djelovanja Kačićeva Razgovora ugodnoga naroda slovinskoga.” U *Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba*, ur. Dunja Fališevac, 315 – 329. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2007.

Miljanov Popović, Marko. *Primjeri čojstva i junaštva*. Beograd, 1901. Dostupno online na: https://www.montenegrina.net/pages/pages1/knjizevnost/primjeri_cojstva_i_junastva.htm (pristup 28. 1. 2021).

Miljić, Marijan Mašo. „Albanci u Primjerima čojstva i junaštva Marka Miljanova.” *Matica* 82 (2020): 175 – 187.

Mirko Kus-Nikolajev. „Über die soziologischen Grundlagen der montenegrinischen humanitas heroica.” *Zeitschrift für Ethnologie* 85/1 (1960), 40 – 43.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, „Razgovor ugodni naroda slovinskoga / Andrija Kačić Miošić.” <http://virtualna.nsk.hr/bugari/razgovor-ugodni-naroda-slovinskog/> (pristup 28. 1. 2021).

Palameta, Miroslav. „Povijesni izvori za Pismu od bana Zrinovića i cara Sulimana Andrije Kačića Miošića.” *Nova prisutnost* 12/2 (2014): 205 – 220.

Pálffy, Géza. „Ransom Slavery Along The Ottoman– Hungarian Frontier In The Sixteenth And Seventeenth Centuries.” U *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth - Early Eighteenth Centuries)*, ur. Pál Fodor, Geza David, 35 – 83. Leiden, Boston: Brill, 2007.

Prlenda, Sandra. „Historiografski diskurs i legitimacijske strategije u Kačićevu Razgovoru ugodnom naroda slovinskoga.” U *Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba*, ur. Dunja Fališevac, 279 – 294. Zagreb: Hrvatska akade-

mija znanosti i umjetnosti, 2007.

Rajković, Nikolina. „Povlačenje granica Istoka i Zapada: antemurale christianitatis i konceptualizacija hrvatskog nacionalnog i simboličnog identiteta.“ *Diskrepancija* 11/16-17 (2012): 51 – 65.

Reynolds, Susan. *Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted*. Oxford: Clarendon Press, 2001.

Roksandić, Drago. „Stojan Janković in the Morean War or of Uskoks, Slaves and Subjects.“ U *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*, ur. Drago Roksandić i Nataša Štefanec, 239 – 288. Budimpešta: CEU History Department, 2000.

Roksandić, Drago. *Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti, 1500-1800*. Zagreb: Barbat, 2003.

Schneeweis, Edmund. *Vjerovanja i običaji Srba i Hrvata*. Prev. Dubravka Hrastovec. Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga, 2005.

Slukan-Altić, Mirela. *Povijesna kartografija: kartografski izvori u povijesnim znanostima*. Samobor: Meridijani, 2003.

Smičiklas, Tadija. *Povijest hrvatska*. Sv. 2, *Od godine 1526 – 1848*. Zagreb: Matica hrvatska, 1879.

Smith, Anthony D. „National Identities: Modern and Medieval?“ U *Concepts of National Identity in the Middle Ages*, ur. Simon Forde, Lesley Johnson, Alan V. Murray, 21 – 46. Leeds: Leeds Studies in English, University of Leeds, 1995.

Stanić, Damir. „Ambivalentna lojalnost na Hrvatskoj krajini u 16. stoljeću.“ U *Franz Vaniček i vojnokrajiska historiografija*, ur. Robert Skenderović i Stanko Andrić, 121 – 142. Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest

– Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2017.

Stojanović, Trajan. *Balkanska civilizacija*. Prevela Ivana Đorđević. Beograd: Centar za geopolitiku, 1995.

Šarić, Marko. „Višegraničje i modeli kulturne povijesti: izazovi i perspektive kulturnopovijesnog istraživanja vojnih krajina u ranom novom vijeku.“ U *Franz Vaniček i vojnokrajiska historiografija*, ur. Robert Skenderović i Stanko Andrić, 39 – 57. Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2017.

_____. „Vlasi na Tromedi: suživot u sukobima u graničnim društvima i kulturama Morlakije (16.-17. stoljeće).“ Ph. D. diss., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010.

Štefanec, Nataša. „Negotiating with the ‘Arch-enemy’: The Ethics of the Croatian and Slavonian Nobility at the Christian-Ottoman Border.“ U *Türkenkriege und Adelskultur in Ostmitteleuropa vom 16.-18. Jahrhundert (Studia Jagellonica Lipsiensia, Band 14, GWZO, Universität Leipzig)*, ur. Robert Born i Sabine Jagodzinski, 87 – 104. Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, 2014.

_____. *Država ili ne: ustroj Vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici*. Zagreb: Srednja Europa, 2011.

_____. *Heretik Njegova Veličanstva: Povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovu rodu*. Zagreb: Barbat, 2001.

Žanić, Ivo. *Prevarena povijest: guzlarska estrada, kult hajduka i rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1990-1995. godine*, 2. izd. Zagreb: Durieux, 1998.

The Concept of Heroism on the Military Frontier – The Example of *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*

Abstract:

In approaching *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, a collection of poems penned by the friar Andrija Kačić Miošić, as an example of written oral poems (a concept formulated by the American oral literature scholar John Miles Foley), this paper studies the idea of heroism in the *Welt der Granzfestungen*, i.e. on the frontier between Christian forces (the Habsburg Monarchy and the Republic of Venice) and the Ottoman Empire in the early modern period. Assuming that historical figures featured in oral poems serve as *exempla*, the author attempts to lay bare the complex idea of heroism as it existed in the frontier value system. This is done by applying the concept of *humanitas heroica*.

Keywords:

heroism, Andrija Kačić Miošić, Military Frontier, *humanitas heroica*, Early Modern period